

פסיקת הלכה בהלכות 'אמוניות': שיטת הרמב"ם
אבי ליפשיץ

א. שנינו במשנה (ברכות ה:ג, ומעין זה במקבילה מגילה ד:ט) משנה. האומר על קן צפור יגיעו רחמיה ועל טוב יזכר שמך, מודים מודים – משתקין אותו.

ובגמרא (ברכות לג ע"ב) נחלקו אמוראים בטעם ההלכה: בשלמא מודים מודים משתקין אותו – משום דמיחזי כשתי רשויות, ועל טוב יזכר שמך – נמי משמע על הטובה ולא על הרעה, ותנן: חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה. אלא, על קן צפור יגיעו רחמיה מאי טעמא? – פליגי בה תרי אמוראי במערבא, רבי יוסי בר אבין ורבי יוסי בר זבידא; חד אמר: מפני שמטיל קנאה במעשה בראשית, וחד אמר: מפני שעושה מדותיו של הקדוש ברוך הוא רחמים, ואינו אלא גזרות.

ב. וברמב"ם בפרוש המשנה (בשתי המשניות) פסק כמ"ד האחרון. במשנת ברכות: ענין אמרו על קן צפור יגיעו רחמיה, הוא שיאמר כשם שחסת על קן צפור ואמרת לא תקח האם על הבנים כך חוס עלינו, שהאומר כן משתקין אותו, לפי שהוא אומר שטעם מצוה זו בגלל רחמי הקדוש ברוך הוא על העוף, ואינו כן, לפי שאלו היה דרך רחמים לא היה מתיר השחיטה כלל, אלא היא מצוה שמעית שאין לה טעם. עכ"ל. ובמשנת מגילה:

ועל קן צפור יגיעו רחמיה, לפי שזה שני' לא תקח האם על הבנים אינו מחמת חמלה מאת ה' אלא גזרת הכתוב היא. עכ"ל.

גם במשנה תורה (תפילה ט:ז) פסק כמ"ד זה: מי שאמר בתחנונים מי שריחם על קן ציפור שלא ליקח האם על הבנים או שלא לשחוט אותו ואת בנו ביום אחד ירחם עלינו וכיוצא בענין זה משתקין אותו, מפני שמצות אלו גזרת הכתוב הן ואינו רחמים, שאילו היו מפני רחמים לא היה מתיר לנו שחיטה כל עיקר. עכ"ל.

ג. בהסבר הכרעת הרמב"ם כתב הלח"מ 'דמסתבר טפי', ויש שראו בשקלא וטריא בין רבה לאביי מקור להכרעתו (ראה יש סדר למשנה). אלא שלכאורה הכרעה זו סותרת את שיטת הרמב"ם במורה, כפי שיתבאר.

בחלק ג פרק מח הטעים הרמב"ם את מצות שילוח הקן: וכן אסר לשחוט אותו ואת בנו ביום אחד, להשמר ולהרחיק לשחוט משניהם הבן לעיני האם, כי צער בעלי חיים בזה גדול מאד, אין הפרש בין צער האדם עליו וצער שאר ב"ח, כי אהבת האם ורחמיה על הולד אינו נמשך אחר השכל רק אחר פעל הכח המדמה הנמצא ברוב בעלי חיים כמו שנמצא באדם, והיה זה הדין מיוחד בשור ושה, מפני שהם מותר לנו אכילתם מן הבייתות הנהוג לאכלם, והם אשר תכיר מהם האם את הולד, וזהו הטעם ג"כ בשלוח הקן, כי הביעים אשר שכבה האם עליהם והאפרוחים העריכים לאמם על הרוב אינם ראויים לאכילה, וכשישלח האם ותלך לה לא תצטער בראות לקיחת הבנים, ועל הרוב יהיה סבה להניח הכל, כי מה שהיה לוקח ברוב הפעמים אינו ראוי לאכילה, ואם אלו הצערים הנפשיים חסה תורה עליהם בבהמות ובעופות כל שכן בבני אדם. עכ"ל.

את הקושיא כיצד הוא נותן טעם למצוה, שבגמרא נאמר עליה שאינה רחמים אלא 'גזרות', מיישב הרמב"ם:

ולא תקשה עלי באמרם על קן צפור יגיעו רחמיך וגו', כי הוא לפי אחת משתי הדעות אשר זכרנו, ר"ל דעת מי שחושב שאין טעם לתורה אלא הרצון לבד, ואנחנו נמשכנו אחר הדעת השני. עכ"ל.

כוונתו בשתי הדעות הללו למה שכתב בתחילת פרק כו מהחלק השלישי:

כמו שחלקו אנשי העיון מבעלי התורה אם מעשיו יתעלה נמשכים אחר חכמה או אחר הרצון לבד לא לבקשת תכלית כלל, כן חלקו זאת המחלוקת בעצמה במה שנתן לנו מן המצות, שיש מי שלא יבקש לזה סבה כלל, ויאמר שהתורות כלם נמשכות אחר הרצון לבד, ויש מי שיאמר שכל מצוה ואזהרה מהן נמשכת אחר החכמה והמכוון בה תכלית אחת, ושמצות כלם יש להם סבה, ומפני התועלת צוה בהם, והיות לכלם עלה אלא שאנחנו נסכל עלת קצתם ולא נדע אופני החכמה בהן. עכ"ל.

במחלוקת זו אם יש טעמים למצוות או לא [ובפירוש עין חיים לר"י חגיז (הובא בתוספות אנשי שם) על המשנה בברכות, פרש שכוונת הרמב"ם למחלוקת ר"ש ורבנן או דרשינן טעמא דקרא, ומתוך כך הקשה עליו, עיי"ש] פסק שם הרמב"ם כאפשרות הראשונה: 'הוא דעתנו כלנו ההמון והסגולות וכתובי התורה מבוארים בזה, חוקים ומשפטים צדיקים, משפטי ה' אמת צדקו יחדו', עיי"ש באריכות, וכן בפרק לא.

ד. נחזור אם כן לדבריו בפרק מח: את הסתירה בין הסברו למצוות שילוח הקן לבין דברי הגמרא מיישב הרמב"ם 'תנאי היא' – המ"ד בגמרא וסבר כשיטה שאין טעמים למצוות, ואילו הרמב"ם סובר כמ"ד שיש טעמים למצוות. ואכן גם במצוה זו של שילוח הקן מצינו בחז"ל דעה התואמת לשיטת הרמב"ם, וז"ל המדרש (דברים רבה ליברמן, ריש כי תצא, הובא במעשה רוקח על הרמב"ם בהלכות תפילה):

ולמה התינוק נימול לשמונה ימים, שנתן הקדוש ברוך הוא רחמיו עליו להמתין לו עד שיהא בו כח, וכשם שרחמיו של הקדוש ברוך הוא על האדם כך רחמיו על הבהמה, מנין, שנא' ומיום השמיני והלאה ירעה, ולא עוד אלא שאמ' הקדוש ברוך הוא, אותו ואת בנו לא תשחטו ביום אחד. וכשם שנתמלא הקדוש ברוך הוא רחמים על הבהמה כך נתמלא רחמים על העופות, שנא' כי יקרא קן צפור לפניך. עכ"ל.

ברם, עדיין קשה, שהרי הרמב"ם עצמו הכריע כאותו מ"ד שפירש את דברי המשנה לאור השיטה שאין טעם למצוות, ובמשנה אין חולק, והרי הלכה כסתם משנה, וכיצד אם כן מכריע כאן הרמב"ם במורה כמדרש ובניגוד לסתם משנה. אלא שכבר יסד הרמב"ם (פיהמ"ש לסנהדרין יג; הובא ביד מלאכי רכ), בנוגע למחלוקת התנאים אם אנשי סדום עומדים בדין, שבענייני אמונות ודעות אין את כללי ההלכה הרגילים: 'כבר הזכרנו לך כמה פעמים שכל מחלוקת שתהיה בין החכמים ואינה תלויה במעשה אלא קביעת סברה בלבד אין מקום לפסוק הלכה כאחד מהם'; כך גם בפיהמ"ש לסוטה ג: ד-ה), בנוגע למחלוקת אם זכות תולה במים המרים או לא: 'וכבר אמרתי לך לא פעם שאם נחלקו חכמים באיזה השקפה ודעה שאין תכליתה מעשה מן המעשים הרי אין לומר שם הלכה כפלוגי'. ושוב, (פיהמ"ש שבועות א:ד), בנוגע למחלוקת על הזיקה בין החטא לבין הקרבן המכפר: 'ומחלוקת זו אין לומר בה הלכה כדברי פלוני, לפי שהוא דבר מסור לה' יתרוםם ויתהדר ... וכבר ביארנו שכל סברא מן הסברות שאין בה מעשה מן המעשים שנחלקו בה חכמים לא נאמר בה הלכה כפלוגי'. וכ"כ הרמב"ם בספהמ"צ ל"ת קלג, בנוגע למחלוקת אם זר שאכל תרומה רק לוקה או גם חייב מיתה בידי שמים.

ה. פסק אם כן הרמב"ם במורה כנגד סתם משנה, והכריע שיש טעם למצוות שילוח הקן, כיוון שיש שיטה כזו בחז"ל, ואע"פ שהיא נגד סתם משנה מכל מקום במחלוקת אמונית אין אנו כפופים לכללי ההלכה. אלא שכאמור יש כאן סתירה בדברי הרמב"ם עצמו, שהרי במשנה תורה הוא פסק כאותה משנה ודוקא בשו"ע השמיט הלכה זו;

ראה יש סדר למשנה]. ובשלמא אם היה מסביר את המשנה כאותו אמורא שהסביר שמטיל קנאה במעשה בראשית נחא, אך כיוון שהסביר, מאיזה טעם שיהיה, את המשנה, הן בפיחמ"ש והן במשנה תורה, כמ"ד שעושה מידותיו של הקב"ה רחמים ואינן אלא גזירות, היה צריך לכאורה לפסוק נגד אותה משנה גם במשנה תורה, ולא רק במורה נבוכים [וכבר עמד על הסתירה בתוספות יו"ט בברכות].

1. ואם לא נרצה להיכנס בדחוקים שונים, ולטעון שאין סתירה בין טעם המצווה שנתן הרמב"ם במורה, לבין הסברו בפירוש המשנה ובמשנה תורה, או לחילופין לטעון שחזר בו הרמב"ם בין פיהמ"ש ומשנ"ת לבין המורה, נראה יהיה לומר דבר מחודש ביחס שבין הלכות מעשיות לבין יסודות אמוניים. בהלכה המעשית מחוייב הרמב"ם לשיטת התלמוד, וכפי שכתב בהקדמת משנה תורה: 'אבל כל הדברים שבגמרא הבבלי חייבין כל ישראל ללכת בהם וכופין כל עיר ועיר וכל מדינה ומדינה לנהוג בכל המנהגות שנהגו חכמי הגמרא ולגזור גזירותם וללכת בתקנותם. הואיל וכל אותם הדברים שבגמרא הסכימו עליהם כל ישראל'. קבלת כלל ישראל נוגעת בענייני מעשה ולא בענייני מחשבה. אין הדברים אמורים שאין עיקרי אמונה, שהרי מי כרמב"ם המגדיר י"ג עיקרים שמחייבים לדעתו כל אחד מישראל. כוונתנו לנושאים אחרים, בהם נחלקו חכמי ישראל, שם אין לדעת הרמב"ם הכרעת הלכה, דהיינו אין קבלה מחויבת של כלל ישראל כשיטה מסוימת. החידוש הוא, שאף בהלכות מעשיות המבוססות על יסודות אמוניים, אף שם אין אנו מחוייבים אלא למה שקבלו כלל ישראל, והם קבלו את מעשים דייקא. יוצא אם כן שכאשר נשתק את האומר על קן צפור יגיעו רחמין, נאמר לו שעם ישראל קבל שצריך לשתק אותו בגלל שיש מ"ד שסובר שמידותיו של הקב"ה אינן אלא גזירות, ואנו מחוייבים לאותו מעשה של שיתוק שנתקבל בכלל ישראל, אך איננו מחוייבים לחשוב כאותו מ"ד, ויכולים אנו לסבור שמידותיו של הקב"ה רחמים כפי שדרש המדרש.